

Станкович М. І.,

*аспірант кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ОЦІНКА ДОСТАТНОСТІ МЕЖ ДОКАЗУВАННЯ НА ЕТАПІ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. У статті проаналізовано структуру та зміст діяльності слідчого, прокурора по встановленню достатності меж доказування на етапі закінчення досудового розслідування. Звертається увага на важливість оцінки доказів, яка здійснюється на етапі закінчення досудового розслідування, що має найбільш загальний, повний, і водночас глибокий та систематизуючий характер, а її результати – безпосередній і визначальний вплив на подальший розвиток процесу.

Досліджено співвідношення і взаємозв'язок предмета доказування, меж доказування і достатності доказів на заключному етапі досудового розслідування. Встановлено, що критерії підстав, за якими слідчий, прокурор визнають достатність меж доказування, а досудове розслідування закінченим, мають об'єктивно-суб'єктивний характер.

Ухвалюючи відповідне рішення, слідчий, прокурор, здійснюють розумову діяльність, використовуючи при цьому власні суб'єктивні здібності, однак на основі наявних фактичних даних. Обґрунтовано, що висновок про закінчення досудового розслідування має набувати належну форму процесуального рішення.

Наведено типові помилки, що допускаються під час попереднього збирання, перевірки та оцінки доказів, які призводять до висновку про недостатність доказів для ухвалення процесуального рішення і необхідність розширення меж доказування. З урахуванням того, що достатність доказів на момент ухвалення того чи іншого процесуального рішення означає повне дослідження та доведення наявності/відсутності усіх обставин, які відповідно до закону є фактичними підставами та умовами його прийняття, перспективними напрямками наукових досліджень визнано розроблення критеріїв оцінки достатності доказів і меж доказування при ухваленні конкретних як підсумкових, так і проміжних процесуальних рішень.

Ключові слова: доказування у кримінальному провадженні, межі доказування, закінчення досудового розслідування, оцінка доказів, достатність доказів, ухвалення процесуальних рішень.

Постановка проблеми. Найбільш важливим елементом кримінальної процесуальної діяльності на усіх етапах розвитку теорії, науки кримінального процесу та кримінального процесуального законодавства було, є і залишається доказування. Здійснення доказування органічно влітається в усі форми кримінального провадження, є невід'ємним складником процесуальних актів як досудового, так і судового провадження.

Лише за умови належного збирання, перевірки та оцінки доказів стає можливим виконання загальних завдань кримінального провадження, у тому числі охорона прав, свобод і законних інтересів його учасників. Тільки через здійснення доказування у передбаченому законом порядку відбувається встановлення обставин предмета доказування у кожному кри-

мінальному провадженні, зокрема винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення.

Слід зазначити, що із розвитком процесуальної форми, зміною кримінального процесуального законодавства та практики його застосування, змінюються й засоби та способи доказування, трансформуються його мета і безпосередні завдання на тій чи іншій стадії кримінального провадження.

У зв'язку із цим будь-яке теоретичне дослідження питань кримінального процесуального доказування має неабияку наукову цінність, а також практичне значення у контексті удосконалення чинного законодавства та практики діяльності суб'єктів доказування.

Етап закінчення досудового розслідування має неабияке значення, оскільки є етапом підведення підсумків проведеного розслідування та формування перспектив подальшого розвитку процесу. Саме на цьому етапі слідчий, прокурор мають бути переконані в тому, що сукупність зібраних доказів є достатньою для прийняття підсумкового рішення, а відповідно межі доказування встановлені правильно і вичерпно.

Не слід забувати про те, що оцінка доказів, яка здійснюється на етапі закінчення досудового розслідування, має найбільш загальний, повний, водночас глибокий і систематизуючий характер, а її результати – безпосередній і визначальний вплив на подальший розвиток процесу. Важливим є і той факт, що при подальшому направленні матеріалів до суду у органів досудового розслідування не буде можливості виправити помилки та усунути прогалини у системі доказів і відповідно усі сумніви щодо достатності доказів, які виникли у тому числі в результаті неправильно визначених меж доказування, будуть тлумачитись судом на користь обвинуваченого.

Критерії достатності доказів, як і меж доказування, зокрема на етапі закінчення досудового розслідування, законом не визначені, тому, вирішуючи відповідні питання за своїм внутрішнім переконанням відповідно до вимог ст. 94 КПК України, слідчий, прокурор повинні використовувати наявні професійні знання, досвід, а також результати наукових досліджень у цьому напрямі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії кримінального процесу питання про межі доказування розглядалось переважно у контексті загальної проблематики кримінального процесуального доказування, насамперед, такими авторами: Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, О.В. Капліна, О.П. Кучинська, О.М. Ларін, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорєцький, В.М. Савицький, С.М. Стахівський, М.С. Строгович, Л.Д. Удалова, В.П. Шибіко, М.Є. Шумило та інші. Побіжно питання меж доказування розглядалися вітчизняними авторами, які протягом останніх десятиліть на рівні дисертаційних досліджень вивчали правове

становище суб'єктів доказування у кримінальному процесі (С.В. Давиденко, Н.С. Кравченко, Н.М. Обрізан, О.В. Римарчук, Р.Ю. Савонюк), предмет доказування та його особливості у різних категоріях кримінальних проваджень (О.М. Алексійчук, А.М. Анохін, О.І. Антипова, О.С. Артеменко, Т.М. Барабаш, Б.Л. Ващук, М.І. Гошовський та інші), загальнотеоретичні питання кримінального процесуального доказування та доказів (Д.О. Бочаров, В.В. Гевко, М.В. Дєєв, Л.А. Кірмач, Я.Ю. Конюшенко, Ю.Б. Пастернак).

Безпосередньо межах доказування у кримінальному процесі були присвячені лише деякі роботи учених переважно ще радянського періоду (Г.М. Міньковський, І.Б. Михайловська, М.З. Курдадзе), а у вітчизняній сучасній науці проблема меж доказування у кримінальному провадженні не так давно була досліджена у кандидатській дисертації В.С. Гнатенко («Межі доказування у кримінальному провадженні», 2017 р.).

Незважаючи на тривале і активне наукове дослідження питань, що стосуються кримінального процесуального доказування, окремі проблеми залишаються малодослідженими або такими, що набули нового змісту у зв'язку зі зміною законодавства (кримінального та кримінального процесуального), мають неоднозначне трактування у правозастосовній практиці, а тому вимагають особливої уваги на сучасному етапі розвитку науки кримінального процесу.

Однією з таких є проблема встановлення достатності меж доказування на етапі закінчення досудового розслідування, необхідність та актуальність наукового дослідження якої обумовлюється вищенаведеними факторами.

Мета статті. Теоретичне обґрунтування структури та змісту діяльності слідчого, прокурора по встановленню достатності меж доказування на етапі закінчення досудового розслідування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Заключний етап досудового розслідування має важливе значення не лише для стадії досудового розслідування, а й для кримінального провадження загалом, оскільки саме на цьому етапі слідчий, прокурор узагальнюють матеріали досудового розслідування, здійснюють остаточну оцінку доказів, приймають рішення про форму закінчення досудового розслідування, тим самим забезпечуючи виконання завдань кримінального провадження не лише на першій, а й на подальших стадіях кримінального процесу.

Як вказує Г.І. Сисоєнко, у теорії кримінального процесу момент закінчення досудового розслідування завжди був пов'язаний із виконанням вимог закону по встановленню обставин, які підлягають доказуванню (предмета доказування) у кримінальному провадженні. Перевіривши всі можливі версії, всебічно, повно й неупереджено дослідивши всі обставини кримінального правопорушення, керуючись законом, оцінюючи кожний доказ з точки зору належності, допустимості і достовірності, у їх сукупності, і визнавши їх достатніми та взаємопов'язаними слідчий може прийти до висновку про можливість прийняття одного з передбачених законом кінцевого рішення за результатами досудового розслідування у кримінальному провадженні [1, с. 145].

На відміну від належності (ст. 85) та допустимості (ст. 86) доказів, норми КПК України не містять положень щодо встановлення їх достовірності, а також достатності та взаємозв'язку.

Ці категорії переходять у розряд оціночних – тих, зміст яких визначає посадова особа, яка здійснює кримінальне провадження на тому чи іншому етапі. Зокрема достатність доказів посадова особа встановлює самостійно в процесі розумової оціночної діяльності за своїм внутрішнім переконанням і правилами, встановленими для оцінки доказів у ст. 94 КПК України.

За твердженням М.В. Дєєва, який на дисертаційному рівні дослідив достатність доказів у кримінальному процесі України, достатність доказів – це така властивість сукупності доказів, яка викликає у суб'єкта доказування внутрішню переконаність у достовірному з'ясуванні наявності або відсутності обставин предмету доказування, необхідних для встановлення об'єктивної істини та прийняття правильного рішення у справі.

Як вказує автор, «межі доказування» і «достатність доказів» є поняттями, які з різних боків характеризують одне й те саме явище. Межі доказування вказують на нього шляхом окреслення певних рамок, в яких знаходиться позначуване явище, а достатність доказів вказує на це ж явище, характеризуючи його суть, зміст. Межі доказування виділяють, виокремлюють зі всієї гіпотетично можливої сукупності доказів саме достатню їх сукупність, відмежовуючи її, з одного боку, від недостатньої сукупності доказів, а з іншого – від надмірної. Саме між цими двома межами і лежить достатня сукупність доказів, знаходиться достатність доказів [2, с. 3, 5]. Поняття «достатність доказів», як і «межі доказування», мають різний зміст на різних етапах кримінального провадження.

Виходячи з того, що встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, як мета доказування, обумовлює необхідність здійснення доказування фактичних підстав і умов ухвалення будь-яких процесуальних рішень, а отже, доказування у кримінальному провадженні здійснюється в межах обставин, які є необхідними та достатніми для прийняття процесуальних рішень [3, с. 103], достатність доказів на момент ухвалення того чи іншого процесуального рішення означає повне дослідження (що є об'єктивно можливим на цей момент) та доведення наявності / відсутності усіх обставин, які відповідно до закону є фактичними підставами та умовами його прийняття.

На етапі закінчення досудового розслідування, зважаючи на те, що формально процедура збирання доказів уже завершена, достатність меж доказування та зібраних доказів передбачає не лише дослідження та встановлення обставин предмета доказування, а й формулювання відповідей на питання про те, чи всі необхідні та можливі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії були проведені; усі слідчі версії, окрім тієї, що розроблялась як основна, були висунуті, перевірені та спростовані; всі клопотання сторони захисту, потерпілого і його представника чи законного представника, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та у випадках, установлених КПК України, іншої особи, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, або її представника, про виконання, зокрема процесуальних дій, пов'язаних зі збиранням та перевіркою доказів, були вирішені по суті; усім особам, фактичні дані про можливість причетності яких до вчинення кримінального правопорушення, наявні у матеріалах провадження, наданий відповідний процесуальний статус.

Відповідно до ч. 2 ст. 283 КПК України прокурор зобов'язаний у найкоротший строк після повідомлення особи про підозру

здійснити одну з таких дій: 1) закрити кримінальне провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Тобто досудове розслідування закінчується двома способами: закриттям кримінального провадження або направленням відповідних матеріалів до суду.

Визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру прокурор або слідчий за його дорученням відповідно до вимог ч. 1 ст. 290 КПК України, зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування.

Визнання слідчим, прокурором сукупності зібраних доказів як достатньої для прийняття процесуального рішення, зокрема для складання обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (як і для рішення про закриття кримінального провадження чи складання клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності) є розсудом слідчого, прокурора, їх суб'єктивним рішенням, яке хоча й приймається за внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, однак не є юридичним фактом допоки не набуде необхідної процесуальної форми.

Найбільш правильним було б оформлювати процесуальне рішення слідчого, прокурора про закінчення досудового розслідування окремою постановою, в якій серед іншого формулювати, обґрунтовувати й мотивувати висновок щодо визнання меж доказування та зібраної сукупності доказів достатніми для ухвалення одного із передбачених законом підсумкових для цієї стадії процесуальних рішень.

На необхідність удосконалення кримінального процесуального закону в частині врегулювання питань, пов'язаних із закінченням досудового розслідування звертають увагу й інші дослідники. Так, Г.І. Сисоєнко зауважує, що відповідно до п. 5 ст. 3 КПК досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акту, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Це положення потребує доповнення, оскільки відсутній другий складник, який свідчить про закінчення досудового розслідування. Згідно ч. 3 ст. 283 КПК відомості про закінчення досудового розслідування вносяться прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань, що у поєднанні із прийнятим кінцевим процесуальним рішенням на стадії досудового розслідування є свідченням того, що досудове розслідування закінчено [1, с. 151–152].

Як зазначає О.О. Торбас, чітке закріплення процесуальних строків у деяких випадках має вирішальне значення для реалі-

зації громадянами своїх законних прав. У той же час, в новому КПК моменти настання певних процесуальних наслідків визначені не зовсім чітко. Особливо це помітно під час визначення точного моменту закінчення досудового розслідування. Наводячи результати соціологічного дослідження серед представників правоохоронних органів, автор констатує відсутність єдиної думки серед опитаних із значним розходженням у кінцевих висновках [4, с. 206].

Саме у постанові про закінчення досудового розслідування слідчий, прокурор викладають результати оцінки зібраних і перевірених під час досудового розслідування доказів, формулюють, обґрунтовують і мотивують рішення про необхідність і можливість завершення доказування на цьому етапі кримінального провадження та відповідно закінчення досудового розслідування.

У випадках, коли на момент вирішення питання про закінчення досудового розслідування залишаються нез'ясованими обставини, що мають значення для кримінального провадження, наявні обставини, що мають значення для кримінального провадження, які не підтверджені доказами, у доказуванні використовуються припущення тощо, досудове розслідування не може бути закінчене, а доказування у кримінальному провадженні має бути продовжене. Адже зібрані під час досудового розслідування докази можуть бути належними, достовірними, допустимими, однак, з огляду на характер доказів, способи їх одержання, результатів їх дослідження, їх сукупність усе одно може виявитись недостатньою для, наприклад, складання обвинувального акта, а відповідно й подальшого ухвалення обвинувального вироку.

Так, показовим у цьому аспекті є судові рішення Смілянського міськрайонного суду Черкаської області, яким суд виправдав обвинувачених у вчиненні злочинів у сфері господарської діяльності за відсутності в їх діянні складу злочину. Як вказав суд у своєму рішенні, слідство безпідставно і надумано стверджує в обвинуваченому акті про те, що обвинувачені завищили обсяги виконаних робіт у порівнянні з фактично виконаними роботами, хоча це спростовується результатами позапланової виїзної ревізії, виконаної ревізорами Контрольно-ревізійного управління у Черкаській області, за результатами якої складений акт, а також актами контрольних обмірів, відповідно до яких жодних завищень в об'ємах виконаних робіт виявлено не було.

Крім того, орган досудового слідства не довів наявності факту чи наміру у обвинувачених заволодіти майном чи коштами без будь-яких правових підстав, не довів існування корисливого мотиву у їх діях, а сторона обвинувачення, не дивлячись на безпрецедентну тривалість судових засідань, не довела незаконність витрачених ними коштів та яким чином вони поліпшили становище інших осіб, шляхом безпосереднього споживання ними незаконно вилученого майна.

Також суд зазначив, що твердження слідчого щодо суб'єктивної сторони інкримінованих обвинуваченим злочинів, як умисне вчинення їх за попередньою змовою в групі осіб, не підтверджується будь-якими об'єктивними та законними доказами. Обвинувачення в цій частині ґрунтується лише на єдиних показах одного із обвинувачених, які він давав під тиском слідчого внаслідок погроз щодо нього та членів його родини, будучи незаконно затриманим і змушеним їх підписати проти своєї волі [5].

Може виникнути і ситуація, коли певна сукупність доказів визнається достатньою для обґрунтування однієї чи декількох обставин з числа тих, які підлягають доказуванню, але одночасно недостатньою для того, щоб обґрунтувати деякі інші обставини, а також визнати можливим і необхідним прийняття рішення про припинення доказової діяльності за результатами досудового розслідування.

Висновок про недостатність доказів для ухвалення процесуального рішення і необхідність розширення меж доказування, як правило, стає наслідком помилок, допущених під час попереднього збирання, перевірки та оцінки доказів.

Як свідчить аналіз судової практики, найбільш типовими такими помилками є: невстановлення обставин, які підлягають доказуванню і мають значення для цього кримінального провадження; непроведення експертних досліджень за наявності до того фактичних підстав; непроведення перевірки доводів сторони захисту; односторонність розслідування, наслідком чого стає недослідження усіх епізодів неправомірної поведінки підозрюваного або не встановлення усіх осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, що є предметом розслідування і тому подібне.

Висновки. Критерії підстав, за якими слідчий, прокурор визнають достатність меж доказування, а досудове розслідування закінченим, мають об'єктивно-суб'єктивний характер. Ухвалюючи відповідне рішення, слідчий, прокурор, здійснюють розумову діяльність, використовуючи при цьому власні суб'єктивні здібності (рівень професійних знань, досвіду, правосвідомості тощо), однак на основі наявних фактичних даних, тим самим об'єктивізуючи свою думку, переконання, висновок у належну форму процесуального рішення.

При визначенні форми закінчення досудового розслідування слідчий, прокурор повинні бути переконані в тому, що під час досудового розслідування у межах доказування були виконані усі вимоги кримінального процесуального закону (при цьому, особлива увага має бути звернена на допустимість доказів, оскільки подальше визнання окремих доказів недопустимими може призвести до нівелювання встановленої на цьому етапі достатності доказів), застосовані усі необхідні та можливі способи збирання та перевірки доказів за усіма можливими версіями події, що досліджується.

З урахуванням того, що достатність доказів на момент ухвалення того чи іншого процесуального рішення означає повне дослідження (що є об'єктивно можливим на цей момент) та доведення наявності/відсутності усіх обставин, які відповідно до закону є фактичними підставами та умовами його прийняття, перспективними напрямками наукових досліджень є розроблення критеріїв оцінки достатності доказів і меж доказування при ухваленні конкретних як підсумкових, так і проміжних процесуальних рішень.

Література:

1. Сисоєнко Г.І. Закінчення досудового розслідування. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12. Ч. 2. С. 145–153.

2. Деев М.В. Достатність доказів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 16 с.
3. Станкович М.І. Про співвідношення понять «обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні» і «обставини, які мають значення для кримінального провадження». *Актуальні питання правової теорії та юридичної практики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 10–11 серп. 2018 р.). Одеса, 2018. С. 100–103.
4. Торбас О.О. Момент закінчення досудового розслідування: аналіз соціологічного дослідження серед працівників правоохоронних органів. *Проблемні питання застосування КПК України в сучасних умовах* : матеріали круглого столу до 80-річчя професора А.Я. Дубинського (Київ, 4 квітня 2014 р.). Київ, 2014. С. 204–207.
5. Вирок Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 2 травня 2019 року у справі № 1/81/11. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81525791>.

Stankovych M. Assessment of the adequacy of the limits of proof at the stage of completion of the pre-trial investigation

Summary. The article analyzes the structure and content of the activity of the investigator, the prosecutor in establishing the adequacy of the limits of evidence at the stage of completion of the pre-trial investigation. Attention is drawn to the importance of evaluating the evidence at the end of a pre-trial investigation, which has the most general, complete, and at the same time profound and systematic character and its results have a direct and decisive influence on the further development of the process.

The relationship and relationship between the subject of evidence, the limits of proof and the sufficiency of the evidence at the final stage of the pre-trial investigation are examined. It is established that the criteria of the grounds on which the investigator, the prosecutor admit that the limits of evidence are sufficient, and that the pre-trial investigation is completed, are objective and subjective. In making the appropriate decision, the investigator, the prosecutor, perform mental activity, using their own subjective abilities, but based on the available evidence.

It is substantiated that the conclusion of the pre-trial investigation should take the proper form of procedural decision. Typical errors made during the preliminary collection, verification and evaluation of evidence are presented, which lead to the conclusion that there is insufficient evidence to reach a procedural decision and the need to extend the limits of proof.

Given that the sufficiency of the evidence at the time of the adoption of a procedural decision means a full study and proof of the presence / absence of all circumstances, which according to the law are the actual grounds and conditions for its adoption, promising areas of research recognized the development of criteria for assessing the adequacy of evidence and limits evidence in making specific both final and interim procedural decisions.

Key words: the evidence in criminal proceedings, the limits of proof, the conclusion of the pre-trial investigation, the evaluation of the evidence, the sufficiency of the evidence, the adoption of procedural decisions.